УДК 94(477)“16”

Костельнюк М.М., Миколаївський державний гуманітарний університет ім. Петра Могили

Костельнюк Марина Михайлівна – зав. кабінетом кафедри філософії, здобувач кафедри державного управління МДГУ ім. П. Могили. Коло наукових інтересів – культурно-просвітницька діяльність та державницькі погляди митрополита Петра Могили.

Реформи Петра Могили як спроба запровадження екуменічного руху в першій половині XVII ст.

У статті автор подає характеристику напрямів громадсько-церковної діяльності митрополита Київського, Галицького і всієї Русі, а також робить спробу довести, що реформи Петра Могили, спрямовані на піднесення освіти, моральності, дисципліни, організації кліру, були в першій половині XVII ст. початком екуменічного руху християнських церков.

The article deals with the aspects toward social and religion activity of Kyiv and Galicz mitropolit. Author attempts to prove that Petro Mohyla's reforms in the fist half of XVII century oriented on education, clergymen' morality were beginning of ecumenist movement of Christian Churches.

Постать Петра Могили безперечно належить до багатьох світів і культур: за походженням молдаванин, вихований у православній румунській культурі, майже все зріле життя присвятив службі Православній Церкві на Україні. Він записаний в історії Православної Церкви як ієрарх, який в складний час XVII ст. шукав шляхів для утвердження Православ'я, намагався, щоб Церква відповідала на виклики цієї епохи – була відкритою на зміни, які відбувалися у світі і, водночас, залишалася вірною православній традиції.

З приходом на митрополичу кафедру Петра Могили в історії Українського Православ'я і Києва почалася нова доба, а сам митрополит вступив на шлях громадсько-церковної діяльності, головною метою якої було – утвердження істинного Православ'я та благоустрій Церкви [5, с. 10]. Цей напрямок діяльності був обумовлений тогочасним положенням Церкви, яка втратила ієрархію і опинилась на межі краху, терплячи гоніння з боку католиків та унії. Для того, щоб ніщо не могло похитнути Православ'я, необхідно було укріпити його позиції серед самих православних віруючих. Недостатній рівень духовного просвітництва, ушкодження церковних обрядів та звичаїв, відсутність повного віровчення були явищами дуже помітними в той час в Малоросійській Церкві, помітними ще й тому, що католики та уніати користувалися цим для приниження Православ'я. Все це, безумовно, змушувало подбати як про розповсюдження духовного просвітництва, так і про виправлення церковних обрядів та звичаїв, а також про видання такої книги, в якій повністю було б викладено віровчення. Насамкінець, для більшої безпеки й сили в охороні чистоти Православ'я, Малоросійська Церква повинна була мати можливість спілкування з іншими православними країнами. Звідси, головним чином, виходять її зносини з Константинополем, а частково і з Москвою. Саме в такому становищі перебувала Православна Церква Малоросії, коли її очолив Петро Могила, який став провідником ідеї широкого екуменічного єднання, компромісів із Західною Церквою, що вивело Київську митрополію в епіцентр християнського світу.

Вважається доцільним окреслити деякі кроки Петра Могили як першоієрарха Православної Церкви, завдяки яким йому вдалося вивести Українське Православ'я з кризи і, навіть, зробити на деякий час провідником Світового Православ'я:

1. Боротьба з католиками та уніатами, де можна виокремити: а) власне його дії, направлені проти них та б) полеміку з ними.
2. Міцне затвердження Православ'я серед самих православних віруючих. Тут Петро Могила звернув особливу увагу на: а) парафіяльне духівництво, б) церковні братства, в) взагалі на православних і, таким чином, намагався сприяти більш міцному затвердженню Православ'я у всій Південно-Західній Русі [5, с. 12, 60].
3. Розповсюдження духовного просвітництва.
4. Виправлення духовних обрядів та звичаїв.
5. Видання книги, в якій повністю викладалось би віровчення.
6. Зовнішній благоустрій Малоросійської Церкви.
7. Відносини з Константинополем і Москвою.

Це все, чого повинна була торкатись і на що дійсно була направлена вся громадсько-церковна діяльність Петра Могили.

Перше й найголовніше, що було здійснене митрополитом, – забезпечено такий рівень освіти тогочасних священиків, що відповідав європейському. Це дозволило уже в короткий час на теологічному рівні протистояти натиску католиків та уніатів, підносило авторитет Церкви в народі, виводило її з стану провінційності.

В сучасній Україні в жодній з її Православних Церков немає навіть розуміння необхідності надання, паралельно з богословською, вищої світської освіти священикам. Досвід Могили у боротьбі за європейську освіту священиків, видно, вчить сьогоднішніх ієрархів протилежному. Здається, вони звертають нині більшу увагу на те, з якими труднощами доводилось митрополиту ламати старі стереотипи і навіть через погрози затятих ортодоксів вводити ту ж латину, схоластику тощо. Але Петро Могила йшов на це протистояння, бо добре розумів, що виграти боротьбу і обмежити прозелітизм інших конфесій можна не через самоізоляцію і обмеження її адептам спілкування з іновірними. Перемога у боротьбі за людські душі можлива лише через самовдосконалення церкви, піднесення її теологічного рівня хоча б до рівня конкуруючих конфесій. Цебто культурою долати безкультур'я [6, с. 143].

Друге, за що взявся Петро Могила, − це організаційна реформа Православної Церкви, яка проявилась у зміцненні її соборності і централізації, певній уніфікації елементів обрядово-культової сфери для всіх регіонів країни. Митрополит невпинно працював над тим, щоб Православна Церква мала єдиний і систематизований канон, догматику.

Третє – особлива увага Петра Могили та його однодумців була звернута на богословські напрацювання, які дали змогу виводити Православ'я із стану архаїчності і збагачувати богословськими розробками не тільки Українське, а й Вселенське Православ'я. Ретельна розробка богословських питань зумовлювалась не тільки конфронтацією з уніатами, а й незадовільним висвітленням православної догматики вченими греками, які стояли на консервативних ретроградських позиціях. Час релігійних суперечок і контроверсій, яким було XVII ст., сприяв і вимагав чіткого і сучасного викладу основ православної віри та їх захисту перед закидами іновірців [3, с. 14].

Інтелектуальний гурток Петра Могили частково заповнює цю прогалину, спираючись на методи, які використовувала католицька церква за доби Контрреформації. І. Шевченко вважає, що Могила керувався принципом "з ворогом треба боротись його ж зброєю" [9, с. 179]. Необхідно зазначити, що це не новий погляд на суть реформ митрополита Київського, Галицького і всієї Русі. Вже М. Костомаров пояснював могилянські запозичення з католицької церкви прагненням боротися з католицизмом його ж засобами. Цю думку так чи інакше обстоювали практично всі українські дослідники православної орієнтації, зокрема О. Левицький, Г. Житецький, І. Огієнко, А. Жуковський. Знаменно, що ця теза культивувалась і в радянському могилянознавстві.

Плодами копіткої роботи гуртка були численні полемічні, спрямовані на захист Православ'я, і фундаментальні богословські твори митрополита, видані друкарнею Києво-Печерської лаври. Твори Могили були спрямовані на уніфікацію, систематизацію і розробку єдиних правил церковного життя, догматичного вчення, чину богослужб. Серед них найважливіше значення мали "Православне сповідання віри" (1640), яке було схвалене й прийняте всіма східними патріархами, "Літос" (1644), "Короткий катехізис" (1645), а також опублікований незадовго до смерті Петра Могили "Требник" (1646), в якому були упорядковані, узгоджені й нормативно оформленні догмати і обряди Православної Церкви.

При складанні свого "Требника" Петро Могила використовував Візантійський Требник, рукописні слов'янські Требники, а також Требник Римський. Він по-різному ставився до Візантійського та Римського Требників. До Візантійського Требника Могила відносився з повагою, користувався ним завжди, коли виказував головну думку й суттєвий характер обрядів, а нерідко й при встановленні самої форми останніх. Римським Требником митрополит користувався в тому випадку, коли справа торкалась формальної сторони обрядів, й

не переносив з нього в свою працю погляди, які належать виключно Католицькій Церкві [5, с. 122, 124].

Митрополит Київський, Галицький і всієї Русі шукав синтез між Західною і Східною Церквами, не копіюючи при цьому сліпо західні зразки, а виокремлюючи з них лише те, що було корисним і не заперечувало українській духовності та традиціям.

Головним є те, що Петро Могила та його однодумці не зупинилися на візантійському жорстко консервативному богословствуванні, а, зважаючи на нові потреби Церкви, модернізували деякі елементи обрядово-культової сфери Церкви, даючи їм іноді і "оправославлені" пояснення.

Петро Могила прекрасно усвідомлював, що для нейтралізації візантійства і москвоцентризму потрібен міцний і свіжий присмак Заходу. Він наполягав на тому, що унія – це не є єдність, поглинання, злиття, а це – співжиття рівнорядних і незалежних одна від одної церков, сполучених в одне ціле, "своєрідна ідентифікація ототожнення Православ'я з Римським Католицизмом, а не підкорення адміністративне і догматичне" [1, с. 38]. Відкинувши Берестейську модель церковної унії з Римом, Могила, однак, не відгородив себе китайським муром від католицької Європи і, що більше, не став підігравати Москві. Навпаки, говорячи про екуменізм та ідею єдності церков, слід насамперед зазначити, що він твердо став на шлях інтеграції з Заходом, яку прагнув здійснити через зближення православної науки і обрядової практики з католицизмом.

Численні запозичення з освітньої, богословської та літургійно-обрядової практики католицизму, які Петро Могила переніс в Українське Православ'я, були не тактичним ходом, а цілком усвідомленим актом стратегічного значення і спрямовувалися не так на зміцнення антикатолицького імунітету Православної Церкви, як на її зближення з Церквою Західною. Підтягуючи Українське Православ'я в його доктринальній, літургійній та обрядовій субстанціях до рівня католицизму, Могила нівелював тим до розумної межі відмінності між Східною і Західною Церквами і торував шлях до їх можливого об'єднання. І саме в цьому полягає неповторність духовного світу митрополита Київського, Галицького і всієї Русі.

Є щось загадкове та двозначне в постаті Петра Могила. Він був призначений на Київську кафедру польським королем (що само по-собі є порушенням Православних канонів) – відразу за тим, як після тривалого періоду невизнання православних ієрархів на Україні, цей самий король раптом змінює свою позицію, але він не просто визнає існуючу ієрархію, а призначає "свого" митрополита. Також слід пригадати закриття лаврських духовних шкіл – шляхом "злиття" їх з латино-орієнтованим Києво-Могилянським колегіумом. Петро Могила заснував Київський колегіум – безсумнівна заслуга перед Церквою. Але його школа була латинською школою. Латинською не тільки по мові, розпорядку чи богослов'ю – ні, латинською у всій релігійній психології [8, с. 56].

Могила відстоював незалежність Київської Церкви та боровся з Унією – хоча у питаннях віровчення він був уже начебто в догматичному поєднанні з Римом. Тому він так легко та вільно звертався до латинських книг, гадаючи, що зможе розкрити в них неспотворену істину Православ'я. Митрополит вивів Малоросійську Церкву з тієї дезорганізації, в якій вона знаходилась після Берестейського Собору. Завдяки Петру Могилі вона отримала законний статус в Речі Посполитій. В той же час вся структура Церкви була пронизана новим духом – духом католицизму. Дивним чином все це робилось заради боротьби з Римом та з Польщею. Зовнішня незалежність була збережена, але внутрішня – втрачена [7, с. 59].

Попри свою відданість Православ'ю, Петро Могила мав широкий світогляд, який дозволяв йому об'єктивно оцінювати все те добре, що було у різних віровизнаннях і взяти за зразок систему навчання єзуїтів для своєї школи. Він також розумів і те, що поодинокі віровизнання не повинні затьмарювати основну засаду християнства – любов до ближнього – і стояти на перешкоді до церковного зближення. Перейнятий саме таким розумінням ролі Православ'я і християнства, Петро Могила, залишаючись вірним своїй прадідівській вірі, на протязі усього свого життя робив спроби для зближення, а в майбутньому і з'єднання з іншими християнськими церквами, насамперед з католицькою, з якою безпосередньо стикалася Українська Церква на Західних Українських землях [2, с. 111]. В той же час, толерантно ставлячись до різних віросповідань, до ідеї зближення всіх християнських церков, Могила підпорядковує свою діяльність зміцненню Православ'я та вживає заходів для заснування Українського Патріархату.

Завдяки синтезу духовних надбань Заходу і Сходу Європи Україна повернулась обличчям до Заходу без прийняття католицьких догматів і без втрати національної ідентичності. Полеміка тепер уже велася не стільки навколо проблем обрядової практики церков, скільки навколо догматів та їх філософсько-богословського обґрунтування [4, с. 132].

Як результат невтомної діяльності Петра Могили та його однодумців Київ у другій чверті XVII ст. перетворився на центр

православної європейської освіченості й богословської культури. Місце конфесійної нетерпимості попередніх десятиліть, спричиненої Берестейською унією 1596 року, заступили ідейна толерантність і прагнення до культурно-духовного синтезу. [10, с. 108] Митрополитові була близькою ідея зближення Східної і Західної Церков, навіть їхнє об'єднання на конфедеративних засадах (при визнанні церковним центром Києва, рівним Риму і Константинополю, як свого часу пропонував М. Смотрицький, і закріплення за його духовним главою звання патріарха). Але досягти такого примирення він у жодному разі не хотів ціною поступок з принципових організаційних, догматичних і обрядових питань. Могила заявляв готовність визнати Папу головою церкви, але за умови, що унія

ЛІТЕРАТУРА

1. Артемчик О.В. До проблеми реалізації екуменічної моделі в Україні: історичні віхи та перспективи // Примирення: Україна в Ґраці. − Львів: Свічадо, 1999. – 256 с.
2. Жуковський А. Петро Могила й питання єдності церков. – К.: Мистецтво, 1997. – 304 с.: іл.
3. Купріянович Г. Святитель Петро (Могила), митрополит київський // Православний Голос Люблина. – № 1 (1). – 2003. – С. 13-17.
4. Нічик В. До Бога слід звертатися лише рідною мовою // Віче. – 1996. – № 11. – С. 131-137.
5. Петр Могила – митрополит Киевский. – М., 1877. – 160 с.
6. Саган О. Культурою долати безкультур'я: діяльність Петра Могили // Віче. – 1996. – № 11. – С. 141-144.
7. Фаворський В.Л. Церква та національний рух на Україні в XVI-XVII ст. – Харків; Київ: Держ. вид-во України, 1929. – 122 с.
8. Флоровский Г. Западные влияния в русском богословии. – К., 1991. – 124 с.
9. Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII ст. – Львів: Ін-т Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2001. – XIX +250 с., 5 карт.
10. Яроцький П. Чотири століття Берестейської унії // Віче. – 1996. – № 11. – С. 102-115.

Надійшла до редколегії 17.01.2005 р.